

РЕЗЮМЕТА НА ПУБЛИКАЦИИ

на гл. ас. д-р Екатерина Маркова,

представени за участие в конкурс за заемане на академична длъжност „доцент” по специалност „Социология“, Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, за нуждите на секция "Общество на знанието: образование, наука и иновации") на ИФС-БАН, обнародван в „Държавен вестник“, бр. 103/10.12.2021 г.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8339-8410>

Монография:

3.1.) Маркова, Е. (2021). *Общество под ключ. Проблеми на социологическото изследване в (пост) кризисни ситуации*. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. 226 с. ISBN: 978-619-245-162-2, e-ISBN: 978-619-245-166-0, електронно издание с отдалечен достъп: [https://press.bas.bg/bg/eBooks-105/show-106\(37\)](https://press.bas.bg/bg/eBooks-105/show-106(37)), DOI: 10.7546/LDS.2021.

Монографията представлява социологическа рефлексия (и саморефлексия) на обществените предизвикателства и проблематизиране на трудностите пред социологическата практика и социологическите изследвания при изучаване на социални феномени в (пост) кризисна ситуация. Заглавието „Общество под ключ“ е метафоричен израз на случваща се дълбока и многоизмерна социална промяна вследствие на индивидуалните и групови ограничения, които бяха наложени навсякъде по света заради пандемията от Ковид-19. Животът ни заедно се промени – общуваме в условия на физическа дистанция, съобразяваме се с безпрецедентни ограничения за пътуване, а дистанционната работа и учене превърнаха дома едновременно в лазарет за болните, в училище и в работно място.

Монографията има за цел, през призмата на критичен анализ на ефектите от пандемията, да очертае възможни социологически подходи за изучаване на обществото в (пост)кризисна ситуация, да осветли важни изследователски ограничения и да предложи решения. За да се изпълни поставената цел, книгата е дисциплинирана в рамките на няколко основни задачи:

1) Критичен анализ на развитието на пандемията от Коронавирус в света, Европа и България: социални актьори и механизми за контрол на кризата, мерки и уязвими групи, конфликтни зони и групови противоречия;

2) Анализ и картографиране на специално конструирани заради пандемията бази данни и информационни ресурси, с техните предимства и ограничения, и приложението им за контрол и управление на кризата с пандемията;

3) Критична рефлексия на социологически теории и методически инструменти, които биха могли да се прилагат при изучаване на обществени феномени в условия на многоаспектна и бързоразвиваща се криза със специален фокус върху предизвикателствата пред социологията и методологията на емпиричните изследвания в (пост)кризисна ситуация.

Тази монография се съобразява със следните ограничения:

1. Анализът на развитието на пандемията от Ковид–19 е ограничен във времето (м. Декември 2019 г.– м. Март 2021 г.), при ясно очертаване на сложността, динамиката и многоизмерните проявления на кризата. Някои проявления на кризата (здравни, икономически, политически, институционални, дигитална трансформация, обществена комуникация и др.) са споменати, но не се анализират в дълбочина, тъй като динамичното развитие на пандемията не е приключило.

2. Анализът на емпирични данни и литературни източници няма претенции за изчерпателност, а осветлява свързани с кризата социологически проблеми, които заслужават специално и задълбочено научно изследване в бъдеще. Коментирани и използвани са повече от 200 научни публикации, а подборът на литературни източници е извършен с отговорност, като са проследявани класически текстове, но и публикации на английски и български език, провокирани от развитието на пандемията.

3. Темпорално ограниченият анализ на развитието на пандемията от Ковид–19 е приоритетно насочен към проблематизиране на социални противоречия, конфликтни зони между социални актьори в контекста на съществуващите институционални механизми за управление на кризата.

4. Резултати от собствено емпирично проучване са използвани като пример на възможен подход за набиране на извадкови данни в условия на ресурсни ограничения и физическа дистанция, като са посочени и анализирани ограниченията в обхвата и качеството на получената емпирична информация. Направен е преглед на някои изследователски методи, които могат да бъдат използвани в кризисна ситуация без претенция за изчерпателност. Книгата се съобразява с научния дебат, свързан с ефектите от пандемията, без да се навлиза в дълбочина.

5. Не на последно място, изложението отразява развитието на пандемията и обществените промени в международен план, но най–сериозен акцент се поставя върху ситуацията в България. развитието на пандемията и институционалният отговор варират значително между отделните държави и са необходими специални национални изследвания, които да обогатяват научните изводи от международните сравнителни изследвания.

Очертаните цел, задачи и ограничения, от своя страна са подчинени на няколко основни изследователски въпроса:

1. Дали обществените проблеми и противоречия са причинени от пандемията от Ковид–19, или кризата играе ролята на „увеличително стъкло“ и ги изостря?

2. Дали ефектите от развитието на пандемията Ковид–19 и пост–кризисните промени в човешкото поведение не са следствие/проява на вече настъпваща драматична социална промяна?

3. Кризата с Ковид–19 поставя сериозни предизвикателства пред социологията и емпиричните изследвания. Как би могла да се адаптира методологията на емпиричните изследвания в условия на физическа дистанция?

Монографията е организирана по следния начин: В *първа част* е отредено място на контекстуален анализ на развитието на глобалната епидемична криза от Ковид–19 от края на 2019 година до март 2021 г.: какво я причинява, кой и как управлява кризата с пандемията, ретроспективно – как реагират ключови социални актьори. Представя се критичен анализ как пандемията от Ковид–19 конструира нови социални разграничения и уязвими групи. Проблематизират се механизмите и мерките срещу разпространение на заразата и генерираните социологически парадокси. Критично са анализирани инструменти за измерване развитието на пандемията и ефективността на противоепидемичните мерки. Първа част завършва с обобщение и изводи, като сред най важните са:

Първо, Ковид–19 е глобална криза с локални вариации. Управлението на пандемията се характеризира с многоизмерна вариативност: от една страна вирусната инфекция протича по различен начин в зависимост от социално–демографски характеристики като възраст и мултиморбидност (наличие на повече от 1 заболяване). От друга страна разпространението на инфекцията варира заради установени мутации на вируса, които предизвикват различно заразяване и прояви. В лонгитудинален план пандемията протича на вълни, като ясно може да се открие начало на повишаване на заразяването, съпътствано от повишаване на смъртността. Пандемичната криза от Ковид–19 е характерна с висока степен на динамичност, обхваща света глобално, но се управлява с различни инструменти и ефективността варира по държави.

Второ, пандемичната криза – с многоизмерния си характер и ефекти, се съпътства от инфодемия, спекулации, разпространение на фалшиви новини. Управлението на пандемията страда от противоречивост на мерките и се съпътства от различни по мащаб и влияние протестни движения в много държави. Пълното затваряне на обществени услуги, забрана за пътувания и затваряне на училища (локдаун) не постига необходимият ефект на контролиране на заразяването или постига само кратковременен ефект.

Трето, управлението на кризата с пандемията подсилва различни обществени противоречия, от една страна заради институционално дефинираните и таргетирани с противоепидемични мерки уязвими групи – обект на различни правителствени интервенции. Бедните, социално изолирани и живеещи в лоши жизнени условия са особено уязвима група, заради невъзможност да спазват добра лична хигиена. Пандемията от Ковид–19 засегна най–

силно тези обществени групи, които са в различни уязвимости – от безработица, социално изключване, бедност, домашно насилие. От друга страна, ограничителните противоепидемични мерки противопоставят работещите в здравеопазването на останалите без работа, родителите на деца, останали да учат у дома, на техните работодатели. На трето, но не на последно място ваксинационната политика също може да задълбочи разделението в обществата, особено в случай, че институционално се разграничи здравния статус на населението и според това дали е поставена ваксина против Ковид–19. Дефицитът на ваксини е допълнителен утежняващ разделението фактор. Освен сериозните икономически проблеми, управлението на пандемията поставя етични и морални въпроси – ваксинацията е доброволна, но ще бъде ограничителен фактор при пътувания, например. Не е постигнат обществен консенсус дали е етично да се изисква негативен тест при отиване на работа, дали е приемливо да се затварят образователни институции при положение, че се задълбочават образователни неравенства.

Четвърто, не е еднозначен механизмът на формиране на правителствените решения. Няма ясна система за планиране на мерки в зависимост от научни изводи и данни за развитието на пандемията. Общественото доверие в институциите, но и в ефективността на наложените ограничителни мерки е в тясна връзка с ефектите от управление на пандемията. Противоречията в препоръките са типични не само за национална противоепидемична политика, но и за международните организации. Палитрата от ограничителни мерки в европейските държави е много богата – от налагане на вечерен час, „зелени коридори за възрастните“ до пълна забрана да се напуска дома. В много държави се води оживена публична дискусия дали управлението на пандемията не е свързано с ограничаване на граждански права.

И не на последно място, заради високата смъртност и вирулентност на вируса SARS–Cov–2, наблюдаваме рязка и бърза масова промяна на поведението във всички засегнати държави с малки изключения. Носенето на предпазна маска на публични места, хигиенно поведение при кихане и кашляне, хигиена на ръцете и физическа дистанция са навици, които бяха възприети от мнозинството в различните държави за много кратък период от време. Различни източници посочват, че се наблюдава умора от продължителните ограничителни мерки, като надеждите са насочени към „естественото“ ограничаване на инфекцията заради големия брой преболедували, и ваксинационните програми, които да ограничат рисковете за здравето на големи групи хора. След концептуален анализ на глобалната и национална пандемична криза, социологическите предизвикателства от Ковид–19 се нуждаят от научно обяснение и проблематизиране.

Във *втора част* се анализират възможностите и предизвикателствата пред социологията в (пост)кризисна ситуация. Пандемията като изследване на случай е разгледана през призмата на социално–психологическата теория за *драматична социална промяна (dramatic social change)*, като причина за колективна обществена травма, подсилваща с нови

измерения вече съществуващи обществени противоречия. Представен е анализ на изучаване на пандемията като социален феномен, с обобщение и изводи. Направеният теоретичен анализ във втора част очертава необходимостта от навременен и отговорен дебат за развитието на пандемията от Ковид-19 в света и в България: в личния, общностен, обществен живот, в рамките на семейни, социални и общности връзки и взаимодействия, в контекста на създадените от нас – като общество – публични институции и техните действия. Всички случващи се и бъдещи промени трябва да бъдат концептуализирани и обяснени, за да може да се вземат най-подходящите мерки за пост-кризисно (заради Ковид или друго мащабно събитие) възстановяване. Въпросът дали пандемията създава и провокира нова криза или е следствие от вече протичаща криза на общности идентичности ще бъде дебатиран, изучаван и анализиран в бъдеще. Важни изводи от втора част са:

Първо, теориите за социална промяна могат да бъдат използвани и адаптирани, за да се типологизира въздействието от страна на пандемията върху обществените структури, взаимодействия и развитие. Освен макро-социологическия поглед, теория от средно равнище може да бъде използвана за внимателно наблюдение и изследване на индивидуалните и общностни процеси. Мултидисциплинарният подход между социология, икономика, медицина и психология има голям познавателен потенциал именно от гл. т. на Ковид-19 и обществените промени. Социологията има важна роля за развитието на обществото и публичните политики и трябва да защити това си място в българското общество.

Второ, теорията за драматична социална промяна може да бъде използвана спрямо случая на Ковид-19 и променящия се индивидуален и обществен живот. При анализ на криза е важно да се вземат предвид всички ключови фактори за промяна: обхват и бързина на събитието, разрушаване на социални и нормативни структури, и заплахата за идентичността.

Не на последно място, наблюдава се глобална криза в разбирането за солиданост и взаимопомощ. развитието на пандемията в България разкри многобройни конфликтни зони, раздели групи и общности, а за съжаление силата за справяне с пандемия е в общността, а не в отделния човек. Кризата в доверието към институциите в България може би се корени в привидното дефиниране на състояние на стабилност, в което сме мислили, че се намираме. Възможно е българското общество да е било в състояние на инерция, плавно променящо се заради глобализация и дигитална трансформация, но заради пандемията и причинената от нея многосекторна криза, бързо да премине в състояние на драматична социална промяна. Правилната диагностика на социалната трансформация в условия на пандемия е изключително трудна, но важна задача. Глобалната криза, предизвикана от пандемията Ковид-19 има комплексен и многоизмерен характер, и научният анализ би се обогатил и прецизирал посредством прилагане на холистичен подход, за да се преодолеят предизвикателствата, свързани със субективност, ограниченост, фрагментарност при анализа на причините, развитието и ефектите от възникналата глобална обществена криза. Конструирането на

методология за емпирично социологическо изследване на многоизмерна обществена криза е ключов системен подход (и технология) в познавателния процес и изисква отдаденост, отговорност, задълбочени познания и социологическа интуиция.

Трета част е посветена на социалните изследвания в (пост)кризисна ситуация, каквато е предизвикана от пандемията от Ковид–19. Търсят се отговори на въпроси като какви са предизвикателствата за социологията в условия на криза? Какви са належащите научни задачи пред българската социология заради проблемите и противоречията, създадени от пандемията? Ограничението за физическа дистанция създава нова, непозната досега бариера пред емпиричните социални изследвания, но пандемията от Ковид–19 разкрива възможности за усвояване на нови „терени“ за емпирични изследвания. Представени са методологически въпроси и изследователски решения, свързани с планиране, набиране и анализ на емпирични данни в условия на кризисна ситуация, които трябва да бъдат изследвани от социологията в България. Направен е преглед на методи за набиране на емпирична информация, които могат да бъдат прилагани и адаптирани в условия на глобална кризисна ситуация. Демонстриран и обоснован е оригинален изследователски подход, чрез използване на иновативна методика за количествено изследване с „нулев бюджет“ – подходяща за набиране на достоверни емпирични данни в условия на криза и физическа дистанция. Разкрити са предимства и ограничения, както за българската социология, така и за методологията на емпиричните изследвания, с които ще трябва да се съобразяваме и занаят. Дискутирани са някои констатации за състоянието на социологическия дебат в България, но с оптимизъм и с убеждението, че такъв разговор не може повече да се отлага. Трета част завършва с обобщение и изводи в духа на диалогичната социология за (пост)кризисните предизвикателства пред социологията и емпиричните изследвания. Заключение е посветено на разсъждения за кризата като предизвикателство и възможност пред обществото и пред социологията. Списък на съкращенията е направен в приложение 1, а на таблиците и графиките в текста – в приложение 2. В книгата са цитирани повече от 200 източници: монографии, статии в научни издания, пре-принт публикации, доклади, анализи, интернет източници и бази данни.

Кризата с пандемията постави остро въпроса за бъдещето на социологията и в частност на емпиричните проучвания. Интернет проучванията са предизвикателство пред социологията в България, заради проблеми с обхвата на труднодостъпни групи от населението, които не използват мрежата, заради извадковите отклонения и грешката от неотговаряне. Ковид–19 не е първата криза, с която социологията трябва да се съобразява (правила го е при природни бедствия, войни, други извънредни ситуации), но изследователите трябва да насочат усилията си приоритетно към няколко основни момента: промяна в методиката на изследване, оптимизация на нивото на отговаряне и мотивация на хората да участват в изследвания, усилия за повишаване на гъвкавостта при планиране и набиране на емпирична информация, усилия за гарантиране на високо качество на събраната емпирична информация. В България трябва да се

положат целенасочени усилия за намиране на подходящи, иновативни и научноверифицирани подходи за разширяване на обхвата в емпиричните социални изследвания в условия на криза и за компенсиране на проблемите с качеството на емпиричната информация, получена в Интернет.

Кризата, предизвикана от Ковид–19 нанесе огромни щети, но и мобилизира интелектуален, социален и научен потенциал. Науката и технологиите са инструменти, с които човечеството да се справи с кризата. Дефицитът – на права, ваксини, здраве – създава нови социални неравенства и конфликти, но показва възможни решения. Промяната в индивидуалното и социално поведение, ключовото значение на образованието и науката, дефектите на институции и демократични принципи сигнализират, че човечеството трябва да вземе спешни мерки за възстановяване на природния и обществен баланс.

Обществото под ключ трябва да отвори вратата, да се възстанови от кризата, като запази ценното и се отърве от ненужния и непотребен багаж, който последните десетилетия се е натрупал заради усещането за безвремие и безгрижие. Глобалното навлезе в домовете през екраните и с предпазна маска. Прегръдката може да разболява, но човекът разполага с хилядолетно еволюирани инстинкти и няма да приеме физическата дистанция като условие да продължи напред живота си заедно с другите. Ценностите, солидарната отговорност, интелектът и научното развитие са ключът за освобождаване на пост–кризисното ни бъдеще заедно.

Монографията е предназначена не само към специалисти в областта на социологията, социалната психология, философията, публичните политики и методологията на емпиричните изследвания, но и към всеки читател с интереси към хуманитарното познание и съвременните предизвикателства да живеем заедно.

Книга на базата на защитен дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“:

5.1.) Маркова, Е. (2016). *Проблеми при оптимизация на извадкови данни с непълноти в обхвата*. София: изд. Омда. 2016. 182 с. ISBN 978-954-9719-92-5, електронно издание с отдалечен достъп:

http://www.omda.bg/uploaded_files/files/articles/E_Markova_1483970962.pdf

През последните 10–12 години в емпиричната социология в България извадковите изследвания стават едни от най-често използваните ЕСИ, особено място при които заемат частните изследователски агенции. Едновременно с успехите, интензивното им развитие поставя множество проблеми и ограничения, независимо от това дали резултатите от ЕСИ обслужват управленската практика или различни задачи на научното познание.

Презумпцията за коректно и акуратно моделирана извадка е важна, но по принцип не е достатъчна гаранция за желаното съвпадение на извадковите оценки с параметрите на генералната съвкупност. Добре известно е, че в различните етапи на всяко емпирично социологическо изследване има множество източници, както на стохастични, така и на нестохастични грешки. Всички те в крайна сметка водят, в една или друга степен, до отклонения (грешки) от действителните параметри. Тези грешки често не позволяват изводите, получени от извадката, да се обобщават коректно, което всъщност обезсмисля нейното предназначение. Още по-лошото е, че това невинаги е очевидно и често не се осъзнава достатъчно.

Непълнотите в обхвата при ЕСИ (извадкови и изчерпателни) са често срещано явление, което неизбежно поражда „шум“ в информацията. Социолозите не са единомислещи какъв е допустимият дял на необхванати единици, при който този „шум“ не би представлявал изследователски проблем. Освен това в българската и чуждестранната практика на ЕСИ се използват различни методи за редуциране на необхвата и неотговорилите. Тези подходи често не решават възникналия проблем и понякога водят до противоречиви и нееднозначни резултати.

В българската специализирана литература все още не се отделя достатъчно внимание на проблемите с обхвата и методите за тяхното решаване, въпреки че потребността от това значително нараства и вероятно в близко бъдеще ще се засилва повече. В чуждестранната теория и практика се правят интензивни изследвания и се търсят методологически решения на проблемите с обхвата. Излагат се и се обосновават редица подходи, процедури и методи, чрез които в различна степен се търсят решения на този проблем. Много от тези методи все още са непознати и не се използват в българските ЕСИ. Нашите проучвания показват, че в България не са правени специални методически изследвания върху възможностите на тези нови методи и оценки на ефективността им при решаване на проблемите с обхвата.

Основната изследователска теза е: Липсващите данни при емпирични изследвания (извадкови и изчерпателни) представляват значителен проблем, засягащ и теорията, и практиката на ЕСИ, а опитите да се търсят решения, специално у нас, са крайно ограничени. В световната практика в това отношение съществуват нови решения и подобрения в съществуващите от по-рано. Някои от тях успешно могат да бъдат адаптирани и прилагани и в българската практика на емпиричните социологически изследвания.

Целта на изследванията по темата е да се анализират проблемите и съществуващите подходи, методологически и методически решения за оптимизация на извадкови данни при непълноти в обхвата, да се направи критична оценка на сравнителните предимства и недостатъци и да се обосноват стратегии, препоръки и предложения за тяхното решаване.

В тази връзка са формулирани няколко изследователски задачи:

1) Да се изследват и осветлят проблемите при оптимизация на извадкови данни, засягащи непълнотите в обхвата, и да се оцени тяхната значимост за практиката на ЕСИ;

2) Да се изследват възможностите на предлаганите в теорията и практиката методи за оптимизация на извадкови данни при проблеми в обхвата, като се направи обобщен анализ и систематизации на последните;

3) Да се изследват условията и ограниченията за приложение на предлаганите методи и подходи и да се направи оценка на техните сравнителни предимства, приложимост и ограничения;

4) Да се обоснове и конструира обща концепция за пътищата и насоките на решаване на проблемите с липсващи данни.

Във връзка с това са формулирани няколко изследователски хипотези, които ще се опита да проверим в процеса на изследванията по темата. Тези хипотези са:

Първата. В практиката на ЕСИ твърде често (практически винаги) и по различни причини се наблюдава загуба на данни. Над определена граница („праг“) тази загуба изкривява информацията и резултатите от изследването стават несигурни, неинформативни и ненадеждни.

Втората. В българската практика на ЕСИ, отчасти и в други страни, е налице неоправдано подценяване на проблемите с обхвата в теоретичните, методологическите изследвания и в практиката. Вероятно по тази причина сериозни систематични изследвания по тези въпроси в България изобщо липсват. Онова, което все пак се прави, се свежда главно до констатации за обема и характеристиките на липсващата информация (какво и колко липсва). Практически липсват усилия за оценяване на ефектите от загубите на данни и тяхното влияние върху достоверността на информацията.

Третата. В световен мащаб през последните десетилетия има обосновани, апробирани и успешно работещи методи, които предлагат различни решения на проблемите с обхвата. Поне някои от тях могат да се адаптират и използват и у нас за оптимизация на масиви с липсващи данни.

В изследователската работа в този текст са използвани различни подходи: съвкупностен (статистически) подход при оценките на ефективността на различните изследвани методически решения; сравнителен анализ на различни теоретични постановки – подходи, методи, процедури, засягащи проблеми с обхвата при извадкови данни; монографичен подход – при изследване на някои теоретични постановки и прилагани методи в тази област; подход на моделирането – при обосновка и конструиране на обща концепция и разработените класификации, залегнали в целта и задачите на това научно изследване.

Тук се прави опит за търсене и обосноваване на теоретични постановки, а направените обобщения и оценки са подкрепени с анализ на наши и чуждестранни емпирични данни.

Съдържанието на това научно изследване е подчинено на няколко важни ограничения:

- 1) Проблемите с обхвата се разглеждат в контекста на представителните извадкови социологически изследвания като масов случай. Но всъщност представените методически решения могат да бъдат използвани при изчерпателни, както и при други типове извадкови социологически изследвания.
- 2) Поради ограничения от различно естество не бе възможно да се направят при метода на приписване на значения на липсващи данни (импутация) авторски изследвания върху конкретен емпиричен материал. Затова импутацията се анализира и систематизира в обобщен вид и се предлага като база и насока за бъдещи изследвания по тази тематика.

При разработката на това изследване са използвани литературни източници – общо 139 заглавия, от които 40 на български и руски език и 99 на английски език. Освен материали със социологическа тематика в този текст са използвани и разработки от областта на теория на вероятностите, математика и приложна статистика. За оценката на възможностите и сравнителните предимства на прилаганите в чужбина подходи и методи са използвани емпирични данни от български и чуждестранни ЕСИ. В основата на това научно изследване е залегнала идеята, че социологът трябва да познава фундаментите на математико-статистическия анализ. За да може да го прилага акуратно и да намира в него аргументи за валидността на своите обобщения, съществено важно е заимстваните методи и подходи от математиката, статистиката, информатиката и др. области да бъдат оценявани през призмата на потребностите и спецификата на социологическото научно познание. Затова трябва да се правят усилия за тяхното адаптиране, коректно прилагане и разбиращо тълкуване на получените резултати.

В тази книга са изследвани и осветлени основни теоретически и практически проблеми, засягащи необхвата на извадкови данни, техните влияния и значимост за резултатите и ефективността на ЕСИ, маркетинговите и по-общо за репрезентативните изследвания. Изводите и оценките от този анализ имат значение и за всички други видове съвкупностни изследвания, доколкото феноменът „липсващи данни” присъства в тях.

Направена е обоснована систематизация на съществуващите в теорията и използваните в практиката методи за оптимизация на данни при необхват. Критично са оценени техните предимства и ограничения. Разкрити са някои недостатъци и практически ограничения на основните методи в теорията и практиката на други страни. Също така критично са оценени българските решения на проблема с „липсващите данни”.

Систематизирани са и основните критерии за тази оценка: валидност и достоверност; материални и финансови разходи; разходи на време и бързина или „свежест” на получените научни продукти (обобщени оценки, изводи и генерализации).

Обоснована е обща концепция за третиране и решаване на проблемите за загуба на данни в представителните извадкови изследвания. В нея са очертани общите насоки и

стратегии в практическата работа при ЕСИ, засягащи „липсващите данни“. Изведени са критериите за ефективност, както и факторите и условията, които предопределят прилагането на различните подходи и методи.

В практико-приложен план е направен сравнителен анализ на предимствата и ограниченията на някои модели и методи от групата на приписване на значения на липсващи данни (imputation) с препоръки за онези, които са по-подходящи за нашата практика.

Представени са емпирични доказателства, че използването на нестохастични процедури при третиране на непълни масиви в българската практика на ЕСИ не дава задоволителни резултати и следователно не са за препоръчване. Нагледно е обосновано и доказано, че тази практика по принцип може да влоши качеството на извадката, дори още повече, отколкото ако непълният масив се остави без третиране.

Направеното тук е само скромна крачка в търсенето на решение на проблемите с обхвата в ЕСИ. Очевидно, в перспектива изследователската работа по тези проблеми трябва да се разгърне поне в три основни направления: 1) разработване и обосноваване на методологически решения в етапа на проектиране на ЕСИ (и на всички останали видове съвкупностни изследвания); 2) усъвършенстване на организацията на работата на „терена“, в която централно място заслужава задачата по осигуряване на квалифицирани и успешно работещи анкетъорски екипи; 3) усъвършенстване на съществуващите и създаване на нови подходи и методи за решаване на проблема „липсващи данни“ в стадия на обработката и анализа на информацията.

Статии и доклади, публикувани в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация

6.1.) Markova, E., Tosheva, E. (2020) Why to go for early retirement? Determinants for early exit from the labour market: the evidence from Bulgaria. *Balkan Social Science Review* (16), 299-315, ISSN 1857-8799, достъпна на адрес:

<https://js.ugd.edu.mk/index.php/BSSR/article/view/4010/3597>

В съответствие с увеличаването на възрастта за пенсиониране и предизвикателствата към постигане на по-дълъг и здравословен трудов живот в Европа, този анализ, основан на емпирични доказателства има за цел да осветли детерминантите на ранно пенсиониране в България - най-бързо застаряващата и най-бедна държава в Европейския съюз. Този анализ се основава на национално представителни емпирични данни за България от Изследване на здравето, стареенето и пенсионирането в Европа, вълна 7 (SHARE: версия 7.0). Анализът на процесите на застаряване на населението изисква многоизмерно планиране на потенциала на европейските общества за качествено и по-дълго участие в трудовия живот на национално и

пан-европейско равнище. Сравнителният анализ на процесите на демографско развитие в Европа се използва за формиране на политики и бъдещи научни задачи, но застаряването на населението представлява сериозно предизвикателство пред европейските лидери заради многоизмерните вариации и социални специфики в различните държави, които невинаги се отчитат. Статията представя контекстуален анализ на България, като пример за „екстремен“ случай заради своето демографско развитие, високи нива на бедност и ниска продължителност на предстоящия живот (Botev, 2012, pp. 69–79; Davoudia, 2010). Целта на анализа е да се идентифицират детерминантите на индивидуалните позитивни и негативни фактори (*push and pull factors*) относно плановете за ранно пенсиониране с акцент върху разликите по пол. Плановете за ранно пенсиониране в България са в зависимост от пол и различни индивидуални и/или семейни (на домакинството) национално специфични фактори. От научна гледна точка е особено важно да се изследват нагласите към ранното пенсиониране, мотивите на хората в края на кариерата в България в контекста на настоящата законодателна рамка, която позволява ограничени схеми за ранно пенсиониране и непрекъснато увеличаване на възрастта за пенсиониране. На основата на теоретичен преглед и съобразно съдържанието на данните от SHARE в статията са анализирани три основни вида детерминанти на решението за ранно пенсиониране: 1) Демографски детерминанти: образование, пол, семеен статус; 2) Здравни детерминанти: самооценка на здравето; 3) Социо-икономически детерминанти: качество на живот (*CASP index*), икономическа ситуация на домакинството.

Статията допринася към актуалния научен социологически дебат най-малко в два аспекта: 1) Индексът за измерване качеството на живот (*CASP index*), широко използван като факторен измерител за плановете за ранно пенсиониране (Hyde, M. et al., 2003) трябва да бъде анализиран внимателно и в национален контекст. Анализът на данни показва, че съставлящите *CASP* компоненти имат различна сила при детерминиране на плановете за ранно пенсиониране, вкл. противоречиво въздействие по пол. 2) В теоретичен, но и в практически план статията поставя акцент върху необходимостта от контекстуални анализи, тъй като научните изследвания и публичните политики в Европейския съюз включват малка част от национални специфики (Wojciech et al., 2018), особено що се отнася до индивидуалните мотиви и характеристики на една високо хетерогенна група работещи - хората в края на кариерата.

Плановете за ранно пенсиониране за хората в края на кариерата в България са значително детерминирани от пола. Ранното пенсиониране може да се възприеме като източник на гарантиран доход и решение в случай на несигурна заетост, особено за хората с лош здравен статус и ниско образование. В страни като България, където жените съчетават различни социални роли, но грижи за членовете на домакинството зависят основно от тях, семейният статус може да бъде важен фактор за планиране на прехода от заетост към пенсиониране.

Статии, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове:

7.1.) Markova, E. and Yordanova, G. (2019). Becoming a New Share Country – Bulgaria. In *SHARE Wave 7 Methodology: Panel innovations and life histories*, edited by M. Bergmann, A. Scherpenzeel and A. Börsch-Supan. Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy. 2019. 64-65. ISBN: 978-3-00-062956-3, *достъпна на адрес:* http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/MFRB_Wave7/SHARE_Methodenband_A4_WEB.pdf

България не участва в много сравнителни международни проучвания и присъединяването към Изследване на здравето, стареенето и пенсионирането в Европа (SHARE) е значително предимство, компенсирайки липсата на социално-икономически, демографски и здравни данни за хората на 50 и повече години на всеки две години в подкрепа на научните изследвания и публичните политики, основани на знанието. Статията разглежда опита на България при присъединяването към вълна 7 на Изследване на здравето, стареенето и пенсионирането в Европа (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe – SHARE). Представени са мотивите България да стане част от SHARE, описват се трудностите и предизвикателствата при участието на България в този престижен сравнителен международен проект (финансиране, съфинансиране и изпълнение на изследването на терен) и се очертават бъдещи научно-практически намерения. Статията допринася за разширяване информираността на международната аудитория за държавата България, за възможностите на българската научна и приложна социологическа експертност да организира и поддържа пълноправното участие на България в SHARE, както и за спецификите в националната подкрепа на участието в европейски международни сравнителни изследвания, която подкрепа след 2019 г. се разшири и утвърди като част от Националната пътна карта на изследователските инфраструктури.

7.2.) Маркова, Е., Йорданова, Г. (2019). Има ли място спортът в живота на българите на 50+? Анализ на национални данни от 7-ма вълна на SHARE, София: *Научно методическо списание Спорт и наука: Международна научна конференция „Спорт и рекреация“*, 29.11-01.12.2019г., Благоевград. (2019): 26-36. ISSN: 1310-3393, *достъпна на адрес:* http://www.scienceandsport.com/downloads/sn_0_2020.pdf

Статията представя социологически анализ на уникални, национално представителни данни за България, достъпни за първи път в рамките на 7-ма вълна на Изследване на здравето, стареенето и пенсионирането в Европа (SHARE), който да послужи за адаптиране и/или

създаване на таргетирани публични политики за хората на 50 и повече години в областта на здравеопазването и социалната политика. България е страната с най-сериозна демографска ситуация в Европа, както и сред най-бързо застаряващите нации в света. Един от сериозните проблеми, които стоят за разрешаване пред съвременното общество, е създаване на необходимите предпоставки и условия, на технологии и механизми за интегриране на спорта в свободното време в рамките на системата на здравеопазване. Здравето и качеството на живот на възрастните хора е от изключителна важност за устойчивото развитие и дълъг трудов живот. Анализът на актуални данни от Изследване на здравето, стареенето и пенсионирането в Европа (SHARE) относно физическа активност и здраве на хората на 50 и повече години в България е важен аспект от планиране и провеждане на публични политики, основани на знанието.

В статията се проблематизира начина на живот на българите на 50 и повече години, техните хронични заболявания, равнището на здравна култура и значението на активната физическа и спортна дейност за увеличаване качеството и продължителността на живота. Анализът е извършен чрез статистически методи за количествени данни посредством SPSS (версия 26.0 (IBM, 2019)). Данните от SHARE за физическо здраве са представени чрез многомерен анализ на променливи като пол, възраст, образование. Публикацията представя за първи път данни за България чрез композитни индекси: Индекс за телесна маса (Body Mass Index (BMI)); Глобален индекс за ограничения в дейностите (Global Activity Limitation Index (GALI)); Индекс за ограничение в ежедневните дейности (Activities of Daily Living (ADL)) и Индекс за ограниченията в инструменталните дейности в ежедневието (Instrumental Activities of Daily Living (IADL)). В заключение се обосновава необходимостта от целенасочени политики и мерки за активизиране на спортни и рекреационни дейности на хората на 50 и повече години в България.

7.3.) Маркова, Е. (2016). Миграция, заетост и интеграция на граждани на трети страни в България – национални специфики, добри интеграционни практики и предизвикателства. Юбилейна конференция „Икономическа социология 4.0“, УНСС, Издателски комплекс УНСС, 2016, ISBN:978-954-644-872-9, 237-244, *достъпна на адрес*
<http://departments.unwe.bg/Uploads/Department/SbornikIkonomicheskaSociologia4.0.pdf>

Темата за миграцията на граждани на трети страни е особено актуална, когато през 2016 година Европа е изправена пред безпрецедентна бежанска вълна от държавите от Северна Африка и трябва да се справи с дилемата дали да колабира икономически и социално или да реши проблема си с демографската промяна и недостига на работна сила. България, доскоро предимно държава-източник на външна миграция, става част от пътя на миграционната вълна към централна Европа. Дебатите в Европейския съюз за миграционните квоти и гарантирането

на сигурността поставят остро въпроса дали българското общество и институции са готови да посрещнат мигрантите и дали съществуващите интеграционни инструменти са актуални и ефективни. Статията поставя на обсъждане проблемите с миграцията на граждани от трети страни, надеждността на миграционната статистика и съществуващите интеграционни политики, създадени до момента за мигранти от трети страни. Обръща се специално внимание и на добри практики за интеграция на чужденци от трети страни, които могат да бъдат изключително полезни при актуализация на националните интеграционни политики. България ще трябва да приема и интегрира мигранти, но за да ги задържи на своя територия, трябва целенасочено и дългосрочно да подготви надеждни и ефективни инструменти за осигуряване на подходящо обучение, заетост и социална интеграция.

7.4.) Маркова, Е. (2012). Многообразието от комуникации в социалните мрежи - етически предизвикателства. *Етика в българската наука*, УНСС, ISBN:978-954-644-347-2, 348-355, достъпна на адрес <https://ethicsbas.files.wordpress.com/2012/12/etikata-v-balgarskata-nauka.pdf>

От 2004 г. до сега интернет вече не е същият, както и "материалния" глобален свят. Със създаването на първата социална мрежа Фейсбук виртуалната комуникация поема в съвсем нова посока. В статията се анализират емпирични доказателства защо фейсбук е най-популярната социална мрежа в света и какъв е обхватът ѝ в България седем години след създаването ѝ. Различните аспекти на комуникацията в социалните мрежи са в центъра на изследователските търсения, но все още не може да се каже, че всички предимства и ограничения в това виртуално общество са изследвани изчерпателно. С колко виртуални приятелства може да се ангажира един среден потребител на социалната мрежа? Развива се нова виртуална социална среда, пред която не съществуват пространствени и времеви ограничения и налагането на добре познатите, но консервативни, класически правила на общуване невинаги постига необходимия ефект.

Общоприетата система от етически норми и правила в общуването изглежда, че има нужда да бъде адаптирана, тъй като виртуалното общуване развива своите собствени закони и норми, около които все още съществува вакуум, докато адаптираните правила и етически норми се дописват в движение. Статията разглежда няколко важни етически предизвикателства: децата в социалните мрежи, социалната промяна и технологиите, революциите и виртуалното гражданство. Все по-често в публичното пространство се разпространява тезата, че единственото "свободно" пространство на Земята е интернет, а социалните мрежи са трибуната за изява и защита на тази свобода, но сякаш това разбиране за виртуална "свобода" всъщност понякога нарушава етическите правила на социално общуване.

7.5.) Маркова, Е. (2012). Възможности за приложение на "качествено-количествен" подход за целите на пробното изследване - относителни предимства и ограничения. *Социология и икономика*, 1-2012, ВУ КИА, 2012, ISSN:1314-3603, 52-60.

В условията на почти дефинитивна „умора“ от теренната работа в България (прогресивно ниски нива на отговор), комбинирани от едната страна с нарастващи изисквания за качество на емпиричната информация, от друга - с ограничени ресурси, *адаптацията, комбинирането и подобряването* на съществуващи методи за събиране и анализ на данни е иновативен подход със значителен потенциал. Пробно допитване е направено в среда, която дава възможност за пряко наблюдение на процеса „задаване-получаване на отговор“. При този методологичен тест е използвана комбинация от два метода за събиране на данни – електронна анкета и виртуална групово дискусия. Статията описва авторски опит при интегрирания „количествено-качествен“ (*quanti-qualitative*) изследователски подход за събиране на данни и основната цел е да се представи анализ на неговите предимства и недостатъци. През 2008 година е проведено тестово допитване в интернет форумите на бг мама с извадка на отзовалите се и чрез използване на предимствата на виртуалната групово дискусия се анализира влиянието на *формулировката на въпроса* върху процеса на отговаряне. Дискусионната тема съдържа електронна анкета и виртуална групово дискусия. В статията се представят доказателства, че *формулировката на въпрос* оказва ключово влияние върху процеса на формиране на отговор. Комбинацията между качествен и количествен метод за набиране на емпирична информация позволява изследователят да регистрира реакциите на респондентите относно възприемането на въпрос и даването на отговори. Тази методическа иновация допринася за обогатяване на изследователските познавателни възможности на етапа „пробно изследване“, за да оптимизира качеството на изследователския инструмент.

7.6.) Маркова, Е. (2012). Младежкото възприемане на политически послания - етюд в шест думи, В: *"Съвременни предизвикателства пред науката"*, 179-185, София, Съюз на учените в България, *достъпно на адрес* <http://www.tksi.org/SUB/papers/3-1/3-2-12.pdf>, <http://www.tksi.org/SUB/Broj2012.htm>, ISSN (online):1314-0825.

Когато група от обществото (хора на възраст 18-25, с увреждания, представители на уязвими групи, живеещи в чужбина и т.н.) не участва в избори, това оказва съществено влияние върху изпълнението на демократичния принцип за представителство на мнозинството. Често се твърди, че младите хора са най-пасивната група на българското общество, особено когато става въпрос за избори. Статията цели да предизвика научна дискусия относно механизмите, които определят възприятията на младите хора за политическите послания. Анализът се основава на специално конструирани тестове, проведени сред приблизително 300 студенти първа година по дисциплината „Икономическа социология“ в Университета за национално и световно стопанство – София, чрез които да се анализира механизмът на

декодиране на политически послания посредством анализ на съдържанието, асоциативен и семантичен анализ. Проследявайки специалната и популярна литература, свързана с електоралните нагласи, оставаме с впечатлението, че потенциалът на младите избиратели не е в центъра на политици, социални учени, общественици. Креативността, аналитичният заряд и младежкия хъс са изключително ценни не само при анализиране на конкретни политики и практики. Те са в основата на изграждане на модерна визия в българското общество и политика. Младите хора са индикатор за изискванията на модерността – такава, каквато те я виждат и разбират, от която биха имали нужда в ежедневието си.

7.7.) Markova, E. (2012). Interactive approach in acquiring knowledge of economic sociology in the first university year - lessons learned. В: „*Science, Education and Art in 21st century*”, Благоевград.

Качественият процес на преподаване и обучение е предизвикателството, с което преподавателският състав на университета се сблъсква всеки ден. Предварителният анализ на наличната информация показва, че университетите работят съгласно вътрешен нормативен документ, свързан с организацията на учебния процес. Конструкцията (съдържание и метод на изпълнение) на един университетски курс обаче е творчески процес, изкуство и зависи изцяло от готовността, способностите, професионалните и практически убеждения и обективните ограничения, които преподавателският екип притежава. Понякога лекторите могат да се чувстват изолирани от аудиторията, сякаш обясняват въпроса на много ограничена група студенти, особено когато лекциите се основават на така нареченото пасивно, традиционно преподаване. Статията представя систематизация на съществуващата научна дискусия за традиционното срещу прогресивното преподаване, избрани специални дефиниции за активно и интерактивно обучение чрез практически опит, за да се разработи теза за ефективността на активния подход в университетското обучение в България. Основният акцент е поставен върху практическия опит в използването на (интер) активен подход при изучаване на дисциплината „Икономическа социология“ със студенти първи курс в УНСС - София през 2011-2012 учебни години.

Услугите на социалните мрежи, както и въвеждането на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в открити градски пространства все повече карат учениците да очакват, че интерактивното обучение ще бъде неразделна част от тяхното образование. Използването на интерактивни технологии в обучението сега е толкова естествено, колкото използването на молив и хартия за миналите поколения. Трябва да признаем, че образът на мотивирания и послушен ученик, който като „*tabula rasa*” поглъща знанията, седи и слуша в класната стая, е старомоден. Той е заменен от независим човек, самомотивиран да си сътрудничи с лектора, вече опитен, търсещ доказателства, любопитен,

критичен и открит. В заключение се обръща специално внимание на научените уроци, предизвикателствата и потенциал при използване на активен подход в университетското обучение, практическите ограничения и възможности за оптимизация, ефективни за постигане на по-активно участие на студентите в процеса на обучение.

Студии, публикувани в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация

8.1.) Markova, E. (2019). Working and ageing in low-quality jobs: examples from waste collection and construction in Bulgaria. *Revista Inclusiones*, 6, Editorial Cuadernos de Sofía, Santiago – Chile, ISSN:0719-4706, 279-291, *достъпна на адрес:* <http://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/1981>

Студията представя социологически анализ на процесите на стареене и уязвимостта в случай на безработица при нискообразовани, нискоквалифицирани работници, заети в сметосъбирането на отпадъци и строителството в България - два сектора с нискокачествени работни места. За повечето от работниците заетостта в сметосъбирането или строителството е единствената възможност да останат на пазара на труда. По-голямата част от наетите в събирането на отпадъци са неграмотни и неквалифицирани, а някои имат предишен опит в строителството, стоманодобивната промишленост и др. Строителните работници на възраст над 50 години са особено уязвими в случай на безработица заради влошено здраве и липса на умения. В студията се представя анализ на *оригинални трудови траектории* на работещи в сметосъбирането и строителството в България, за да се проблематизира първоначалната „очевидност“ на връзката между стареене, образование и уязвимост. Систематизирани са основни трудови траектории, които могат да се типологизират в двата сектора – сметосъбиране и строителство – спрямо нискообразовани и нискоквалифицирани работници. Анализът се основава на оригинални качествени емпирични данни от казуси в секторите сметосъбиране и строителство с ниско платени и нискоквалифицирани служители в България. И двата изследвани икономически сектора имат прилики в качеството на труда и качеството на работната сила – ниско заплащане, ниско качество на условията на труд, ниска сигурност на работното място и уязвимост в случай на безработица. Образованието и възрастта са много важни фактори за тези нискоквалифицирани служители с ниски заплати в сметосъбирането и строителството, за да останат на пазар на труда. При сметосъбирането всички служители, мъже и жени, определят липсата на образование като основната пречка за намиране на по-добри работни места и по-високо качество на живота, далеч от бедността. В строителството по-възрастните служители са изправени пред ограничение да изпълняват дейности с физически натоварвания или

работа на открито заради влошено здраве. Студията представя типологизация на трудови и жизнени траектории, които биха могли да се използват при социологически анализ на проблеми в сектори, с преобладаваща нискоквалифицирана заетост и проблематични условия на труд.

8.2.) Holtgrewe U., **Markova E.L.**, Ravn J.E. (2015) A Hard Job Is Good to Find: Comparability, Contextuality and Stakeholder Involvement in European Job Quality Research. In: Holtgrewe U., Kirov V., Ramioul M. (eds) *Hard Work in New Jobs*. Palgrave Macmillan, London, *достъпна на адрес* https://doi.org/10.1057/9781137461087_2

Студията концептуализира методологическия подход и предизвикателства в научната работа на мащабен международен изследователски проект. В международните изследователски проекти партньорите и данните често произхождат от различни изследователски среди и се придържат към различни теоретични перспективи и изследователски парадигми. Учените от различни държави трябва да си сътрудничат възможно най-ефективно в това, което често е временен изследователски консорциум, чийто състав се основава на различен опит, предишно сътрудничество или случайни, непредвидени срещи. Следователно изследването на работата и нейното качество в европейски контекст представлява редица интересни методологически, концептуални и организационни или практически предизвикателства, пред които са изправени както нивата на сравнителен анализ, така и изследователския процес като цяло. Изследваме ли, сравняваме ли работещите и техните работни места, сектори и компании или държави или се стремим да нарисуваме сложна картина, която изследва взаимовръзките между всички тези аналитични равнища? Как при изследването на една сложна и многоаспектна действителност да направим научните констатации полезни и подходящи за политиците, социалните партньори, мениджърите и активистите? При навигацията на изследователски проект през всички тези въпроси, ние се сблъскваме с редица възможности и ограничения, както и компромиси между различни цели и логика на изследването. Тези етапи си струва да се реконструират, за да се придобие известна представа за възможностите и прозренията, и специфичния контекст на проектно-ориентираните научни изследвания за трудовия живот на европейците.

8.3.) **Markova E.L.**, Sardadvar K., Poggi A., Villosio C. (2015). Low-Paid but Satisfied? How Immigrant and Ethnic Minority Workers in Low-Wage Jobs Make Sense of Their Wages. In: Holtgrewe U., Kirov V., Ramioul M. (eds) *Hard Work in New Jobs*. Palgrave Macmillan, London, *достъпна на адрес* https://doi.org/10.1057/9781137461087_10

„Добрата работа“ се състои от понятията за заплата като икономическа компенсация, работата като социален статус и удовлетвореност от работата като субективен психологически

критерий и представлява индивидуалните постижения на пазара на труда по отношение на целия живот на работниците (Bang и Лий, 2006). Удовлетвореността от работата зависи по-специално от обективните условия на труд, както и от субективни фактори (сред тях Esterlin 2001; Frey и Stutzer 2002; Diener et al., 1999; Clark and Oswald, 1994, 1996; Poggi, 2010). Като правило работните места, характеризирани се с ниски заплати и нисък статус, са свързани с ниско ниво на удовлетвореност от работата (Eurofound, 2013b). Това обаче не винаги е така. В студията се анализират различни интерпретационни модели относно възприемането на заплатата от страна на мигранти, имигранти или представители на етнически малцинства, които са в заетост с ниско заплащане. Социологическият анализ се основава на шест качествени изследвания на случаи от три европейски държави и сектори – домакинско почистване в Австрия, грижа за възрастни в Италия и сметосъбиране в България.

Студии, публикувани в нерелативирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове

9.1.) Маркова, Е. (2018). Съвременната практика на извадковите изследвания в България – предизвикателства и решения на изследователските агенции. *Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност*, Издателство Изток-Запад, ISBN: 978-619-0, ISBN:978-619-01-0188-8

Студията представя задълбочен методологически анализ на актуалните (2011-2017) предизвикателства, съществуващи подходи и методологически решения при провеждане на представителни извадкови проучвания в България. Въпреки последните тенденции в практиката на международните изследвания в посока на по-широко използване на нестохастични извадки, в България представителните извадкови изследвания все още заемат водещо място. Българската научна общност обаче не отделя достатъчно внимание на актуалните проблеми с представителните емпирични изследвания, не се дискутират анализи на практики и подходи при планиране и провеждане на такива проучвания. Частните изследователски агенции не представят публично своя практически опит и анализи от извадкови изследвания. Заключениета и коментарите в студията се основават на авторско емпирично проучване чрез експертни интервюта с водещи социолози от частни изследователски агенции в България. Анализират се относителни предимства и недостатъци на методите за стохастичен подбор, които се използват в агенциите. Основните практически подходи за намиране на решения на предизвикателствата, свързани с планирането, провеждането и анализа на представителните проучвания в България, се систематизират и критично се обсъждат.

9.2.) Sardadvar, K., **Markova, E. L.**, Poggi, A. (2017). The satisfaction paradox revisited, *La nouvelle revue du travail* [En ligne], достъпна на адрес <http://journals.openedition.org/nrt/3349>; DOI: <https://doi.org/10.4000/nrt.3349>

В теорията се обсъжда, че работните места, характеризиращи се с ниски заплати и непрестижен статус, трябва да бъдат свързани с ниско ниво на удовлетвореност от работата. Целта на тази студия е да осветли пъзела, който се проявява в някои сектори и професии, при които мигранти и етнически малцинства с нископлатени и ниско статусни работни места демонстрират високи нива на удовлетвореност от работата. Въз основа на качествени емпирични данни от австрийското почистване по домовете, българското сметосъбиране и италианския сектор за грижа за възрастни хора са типологизирани четири модела на интерпретация на заплатите: (i) „По-добре от нищо“ - липса на алтернативи; (ii) „По-добре от преди“ - наследство от минали преживявания; (iii) „По-добре от там“ - сравнението със страната на произход; и (iv) „Заедно се справяме“ - заплатата като принос към доходите на семейството. Студията представя доказателства, че неблагоприятните житейски обстоятелства и субективните, лични интерпретации на размера на заплащането мотивират работниците да понижават оценките си и да повишават удовлетворението от работата си.

В тази студия са анализирани емпирични данни от качествени изследвания, които могат да подобрят разбирането за парадокса на удовлетворението. Представени са четири модела на интерпретация на заплатата, които са свързани с теорията за относителния доход и адаптацията. Те бяха идентифицирани и в трите държави, но контекстът им се различава: В представените примери случаите на удовлетвореност са разположени на различни нива на доходите. В българския случай на събиране на отпадъци те се отнасят до екзистенциалното ниво да можеш да си позволиш да живееш и да допринасяш за изхранването на семейството. В австрийското почистване възникващите въпроси се отнасят по-скоро до справедливостта на заплащането и ниския статут на работата, до разликите в заплащането между служителите от женски пол и мъжете и до това как да се издържат със заплата на непълно работно време. При италианските грижи за възрастни хора недоволството се отнася до непредсказуемостта на заплащането поради негарантираното работно време и ниския статут на работата. Този анализ се основава на нископлатените работни места, но докато в Австрия при почистването заплащането е сходно с това на други нископлатени работни места в тази страна, заплатите на българските работници по отпадъците са близки до прага на бедността, а минималните заплати на италианския персонал, полагащ грижи, са по-ниски от тези в други сектори и към момента на изготвяне на настоящия доклад се понижават още повече.

9.3.) Kirov, V., **Markova, E.**, Peycheva, D. (2017). Hybrid work organisation in the construction sector in Bulgaria: employees or sub-contractors? In: *Employment and Economy in Central and*

Студията изследва хибридни практики на заетост и организация на труда, допринасящи за гъвкавостта на пазара на труда в строителния сектор в България. Въпреки че обикновено се приема, че формалната икономика е отделена от неформалната икономика, автори като Williams (2003) обръщат внимание на „хибридна“, полуформална трудова практика, при която официалните служители получават две заплати от своя формален работодател: една декларирана и другата - недекларирана. В студията се представят доказателства, че в контекста на Югоизточна Европа това явление е придружено от допълнителни договорености, размиращи границата между формалност и неформалност. В строителния сектор в България работните екипи („бригади“) се наемат официално от строителна фирма, но де факто действат като подизпълнители, тъй като „ръководителят“ на бригадата договаря условията с работодателя, управлява екипа и разпределя неговите заплати. Студията изследва последиците от тази хибридизация за трудовия статус, работното време, заплатите и трудовите умения, като се използват три изследвания на случаи, проведени в рамките на европейския сравнителен изследователски проект WALQING (Качество на работа и живот при нови и нарастващи работни места).

9.4.) Киров, В., **Маркова, Е.**, Пейчева, Д. (2013). Изследване чрез действие: пример за адаптиране и прилагане на активно социологическо изследване в България. *Социологически проблеми*, 1-2, Институт за изследване на обществата и знанието, ISSN:0324-1572, 67-90, достъпна на адрес: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=195639>

Студията осветлява методологическите принципи на „активното изследване“ (АИ), интерактивен подход извън рамките на традиционния изследователски арсенал, който поставя изследователя в нетрадиционната роля на „активен участник“, ангажиран с промяната на социалните процеси, с разрешаването на конкретни проблеми, предмет на социологическото изследване. Иновативното и особено ценното на този подход е, че проучващият и проучваният, субектът и обектът на изследване работят съвместно, за да разрешат конкретен практически проблем или за да се верифицира научно предположение на практика. Социологията обикновено изучава обществените процеси без да им въздейства, а разбирането за социолога е за 'страничен, но всевиждащ наблюдател'. „Включеният изследовател“ има за цел като използва своето научно познание и професионални умения, да въздейства върху конкретната локалност и умишлено да я промени, в сътрудничество с обекта на изследване.

Активното изследване се прилага в редица научни направления – социология, психология, педагогика, икономика, мениджмънт, и други. Студията обосновава възможностите за приложение на иновативния подход за нуждите на социологическия анализ. С тази цел се представя и световния изследователски опит, като се поставя акцент върху многообразието от

изследователски методи, използвани в рамките на АИ, предимствата и ограниченията на подхода. Представят се някои методически предизвикателства при прилагане на този изследователски подход в българската практика като се споделя конкретен опит от активно социологическо изследване в рамките на международния сравнителен изследователски проект WALQING.

9.5.) Markova, E. (2013) Who sweeps the street? Why the Bulgarian sweepers are vulnerable and privileged to be employed? Empirical evidences about the phenomenon: low paid job, low social status and relatively high job satisfaction. In: *Addressing quality of work in Europe*. Sofia (in English), Ciela. ISBN 978-954-28-1373-6 (in English), *достъпна на адрес <https://ciela.bg/knigi/nehudozhestvena-literatura/ikonomika-i-schetovodstvo/addressing-quality-of-work-in-europe/>*

Студията има за цел да потърси задълбочени научни обяснения на явлението: висока удовлетвореност от работата - нископлатена, ниско статутна работа, използвайки нови качествени емпирични доказателства и сравнявайки уязвимостта на българските метачи и техните възможности да останат на пазара на труда. Да се измете улицата е работа с ниско заплащане и нисък социален статус, но изглежда свързана с относително високи нива на удовлетвореност от работата. Хората от ромското малцинство работят предимно в сектора на градското почистване в България. Работниците са с ниска квалификация, често не са завършили дори основно образование. Метачите са предимно жени, но мъжете все по-често навлизат на такива позиции, най-вече поради икономическата криза и по-ограничените възможности за намиране на работа. Ромските жени, които работят като метачки, имат ограничени възможности за заетост или кариера като цяло. Повечето от тях не са завършили основното си образование поради традиционните за ромския етнос ранни бракове.

Условията на труд и личния живот на българските метачки се нуждаят от допълнителни изследвания. Ниският социален престиж на тази заетост трябва да бъде подобрен чрез активни национални комуникационни кампании за широката общественост. За да се подпомогне изразяването на мнение и защита на трудови права на метачите е от съществено значение да се убеди ръководството да започне консултации и информационни практики. Анализът се основава на две изследвания на случаи в компании за събиране на отпадъци и изследване на индивидуалните перспективи на метачите, изследвани в рамките на проект WALQING.

Публикувана глава от колективна монография

10.1.) Markova, E. and Yordanova, G. (2019). “What is hidden behind the “obvious”? SHARE data raises the curtain about health, early retirement and elderly care of ageing Bulgarians.” In *Health and socioeconomic status over the life course: First results from SHARE waves 6 and 7*, edited by A. Börsch-Supan, J. Bristle, K. Andersen-Ranberg, A.

Brugiavini, F. Jusot, H. Litwin and G. Weber. Berlin/Boston: De Gruyter. 179-186. ISBN: 978-3-11-061723-8 (E-Book: 978-3-11-061724-5 and E-PUB: 978-3-11-061745-0), *достъпна на адрес:*
<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110617245-018/html>

Главата представя за първи път социологически анализ на емпирични данни за хората на 50 и повече години в България в рамките на Изследване на здравето, стареенето и пенсионирането в Европа (SHARE). България е страната с най-силната демографска криза в Европа, а също така е сред най-бързо стареещите в света (ООН, 2015). Какво се крие зад очевидно безпрецедентно стареене в България? Какво изследователско пространство е отворено за политики, основани на знанието? Данните от SHARE са от съществено значение за разбирането на въздействието на застаряването в Източна Европа спрямо ЕС, а България е изключителен пример за бързо застаряващо общество. Главата представя анализ на резултати от национални данни от вълна 7 на SHARE за здравето и отношението към ранното пенсиониране и грижите за възрастни: общото физическо здраве в България; планове за ранно пенсиониране и семейни мрежи. Предварителните изводи, направени въз основа на данните от SHARE, показват проблематичния здравен статус на българите над 50 години, което е в съответствие с пасивното им взаимодействие със здравната система. В сравнителна перспектива субективната самооценка на общото здравословно състояние провокира изследователския ни интерес за по-нататъшни научни търсения: защо българите демонстрират по-високи самооценки от румънци, хървати и германци? Вероятно това е така заради склонността на българите да надценяват здравето си, да отричат здравословните проблеми и рядко да предприемат превантивни здравни действия.

10.2.) Киров, В., **Маркова, Е.** Пейчева, Д. (2014). *Принудителна гъвкавост и несигурност на заетостта: социологически анализ на качеството на труда в секторите строителство и сметосъбиране в България*. Изток Запад, 2014, ISBN:978-619-152-546-1, 263

В условията на финансова и икономическа криза, започнала през 2008 г., качеството на труда като че ли отстъпва водещата си позиция в европейския дневен ред с оглед на запазване на работните места, но остава ключов елемент от европейския социален модел. На качеството на труда е отделено и специално внимание в стратегията „Европа 2020“, ориентирана към „интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“. Тук фокусът е върху условията на труда и по-специално въздействието на новоразкритите работни места върху качеството на труда и заетостта на работещите. Тази книга се появява в период на криза и продължителна безработица, когато за мнозинството работещи запазването на работните места е приоритет, а условията на труда остават на заден план. Във време на икономически растеж и създаване на заетост работещите в по-голяма степен отдават значение на условията на заетостта и труда,

отправят очаквания към работодателя си, свързани с организацията на работата, договорните отношения, представителството им на работното място. Това научно изследване се провежда в сектори, в които след период на растяща заетост следва драстично съкращение на работещи. Основният въпрос, който е поставен в книгата, е какво е качеството на труда в България в икономически дейности като строителство и сметосъбиране, често свързвани с несигурност на заетостта, ниско заплащане и нисък престиж. Анализът осветлява въздействието на принудителните форми на гъвкавост в условията на заетостта и поражданата от тях несигурност на работното място, както и някои последици за работещите. Акцентира се върху възприятията на работещите в строителството и сметосъбирането за степента им на сигурност на работното място. Дефинират се обективните и субективните фактори на несигурността. Анализира се въздействието на основните елементи на условията на труд – формата на трудовата заетост, работното време и заплащането на труда – като детерминанти на несигурност на работното място. *Втората глава* засяга въпросите на качеството на условията на труд. Предмет на изследване са организацията на труда, на придобиването на умения и на „гласа“ на работещите. На базата на анализите в двата сектора, които разглеждаме, можем да покажем негативните последици за работещите, както и наличието на някои компенсаторни механизми. В *трета глава* се търси обяснителен баланс на противоречието дали „работещите бедни“ са привилегирани за определен тип заетост или са уязвими в случай на безработица. За тази цел се прави кратък преглед на различни теоретични концепции и емпирични данни за феномена „работещи бедни“. Обосновава се теоретичната рамка на последващия анализ, свързана с теориите за личното благосъстояние и удовлетвореността от работата, през призмата на качеството на труда и живота. Описват се някои проблеми при условията на труд на работещите бедни в сметосъбирането и строителството. Основен акцент се поставя върху очертаването на общите трудови траектории на строителните работници, сметосъбиращите и метачите. Специално място е отредено на анализ на субективното удовлетворение на сметосъбиращите и метачите през призмата на парадокса на удовлетворението (Festinger, 1957) и се подлагат на дискусия някои възможни обяснения за причините, поради които едни нископлатени работници с нисък социален статус декларират високо (субективно) удовлетворение от проблематичните условия на труд в една нископлатена и нископрестижна заетост каквато е сметосъбирането и метенето на улици. Заключениеята на книгата подчертават основните изводи по отношение на несигурността и наложената гъвкавост. В този смисъл наблюдаваната реалност е съществено различна от очакванията на трудовата администрация (и политиките в сферата на заетостта изобщо). Известното формализиране на неформалните практики е ограничено по време на кризата и работодателите прехвърлят несигурността на пазарите (отчасти или напълно) върху работещите. Двойственият пазар на труда се запазва, като определен брой служители имат известна сигурност за договорите си, останалите са зависими от конюнктурата. Организацията на труда се характеризира със сложни

взаимодействия между формалната структура и автономията на екипите. Възможностите за обучение, за представителство и за кариера са ограничени. Наложената гъвкавост в условията на криза в някои случаи води и до ограничаване на заплащането (поради намаляване на обемите на работа и поради периодите на прекъсване) и това е допълнителен фактор за възпроизвеждането на „работещите бедни“. Книгата е подготвена под общата редакция на В. Киров. Уводът и заключението са разработени съвместно от тримата автори. Първата глава е подготвена от Д. Пейчева, автор на втората глава е В. Киров. Третата глава е написана от Е. Маркова.